

**XII. KONGRES in 144. SKUPŠČINA SLOVENSKEGA ZDRAVNIŠKEGA DRUŠTVA
STARANJE SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA –
GERONTOLOŠKI IN GERIATRIČNI IZZIVI**

Ljubljana, 17. in 18. oktober 2008

Pregledni prispevek/Review article

SOCIALNOEKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA

SOCIOECONOMIC CONSEQUENCES OF THE POPULATION AGEING

Janez Malačič

Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana

Izvleček

Staranje prebivalstva je novejši demografski pojav, ki ima številne pomembne posledice. V razvitih državah prehaja vse bolj v obliko pretiranega staranja prebivalstva. Slednje ima še posebej izrazite socialnoekonomske posledice, saj vpliva na vse vidike ekonomskega življenja družbe. V zadnjem času zbuja posebno pozornost javno finančne posledice staranja prebivalstva. Med njimi izstopajo tiste, ki se tičejo dolgoročne vzdržnosti sistemov pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja ter dolgotrajne oskrbe. Na vseh teh področjih so potrebne temeljite reforme v prihodnosti.

Ključne besede

staranje prebivalstva; vzroki in posledice; Evropska Unija; Slovenija

Abstract

The population ageing is a recent phenomenon with numerous and important social, economic and other consequences. In the developed countries the process has developed in more advanced form with high and still rising percentage of the age group 65 and more years in the total population. This development is the main cause of the deep transformations of the socioeconomic characteristics of the modern society. The most important are the challenges to public finances and intergenerational solidarity, especially those in the fields of public pensions, health care and long-term care. Serious reforms are needed for the path of greater sustainability of these systems in EU as well as in Slovenia.

Key words

population ageing; causes and consequences; European Union; Slovenia

Uvod

Pri posameznih ljudeh je proces staranja neprestan in enosmeren. Dejansko se staramo od rojstva naprej in če odmislimo daljša vesoljska potovanja, poteka ta proces za vse enako. V resnici pa je proces že na individualni ravni vse prej kot enak. Posamezni fiziološki znaki staranja se pojavijo pri nekaterih ljudeh veliko prej kot pri drugih. Prav tako velike razlike pa so prisotne pri dojemanju starosti. To velja tako za posameznike kot za širše skupnosti. Ljudje v starejših letih mislimo, da so stari drugi, čeprav imamo v mislih vrstnike. Po drugi strani pa se tudi odnos družbenih skupnosti do starosti spreminja. Slednji je v precejšnji meri odvisen od podaljševanja življenjske dobe, pa tudi od spreminjanja starostne strukture prebivalstva. V družbah, kjer je starih ljudi malo, npr. v nerazvitih afri-

ških državah pod Saharo, je pogled na npr. 55-59 let starega človeka čisto drugačen kot v razvitih evropskih državah z velikim deležem starejšega prebivalstva.

Povsem drugače pa je pri staranju prebivalstva. Ta proces je v osnovi dvosmeren, saj se prebivalstva lahko starajo ali pomlajujejo. Ko se delež starega prebivalstva nad neko določeno mejo, npr. 60 ali 65 let, povečuje, se prebivalstvo stara, ko pa se zmanjšuje, se pomlajuje. Razen z rastjo tega deleža lahko staranje prebivalstva ugotovimo in prikažemo tudi z rastjo indeksa staranja (število starih (65+) na 100 mladih (0-14)) in/ali povprečne starosti prebivalstva.

V današnjem svetu se starostne strukture prebivalstev posameznih držav, regij in celin zelo razlikujejo. Nerazvite države imajo mlada prebivalstva. Delež 65 in več let starih je pogosto še zmeraj pod 5 %, sam pro-

ces staranja pa se šele začenja. V primeru afriških držav, ki jih je najbolj prizadela epidemija aidsa, se je že začeti proces staranja prebivalstva zaustavil ali celo preobrnil smer. Prebivalstva razvitih držav pa so stara prebivalstva, ki imajo ne le 10, ampak pogosto celo 15 in več % starih 65 in več let. Med obema skupinama držav se nahajajo uspešnejše države v razvoju. Te s hitrim ekonomskim in družbenim razvojem zagotavljajo napredek in modernizacijo, ki sta potrebna za prehod iz ene v drugo skupino, s tem pa tudi za proces staranja prebivalstva.

Staranje posameznika je dokaj hitro in zelo očitno. Zato ga je težko spregledati. Staranje prebivalstva pa je sorazmerno počasno. Ugotoviti ga je potrebno s strokovnim raziskovanjem. Če pa tega ni ali se zane marja, se družba in ljudje, ki živijo v njej, dolgo časa ne zavedajo samega procesa staranja prebivalstva ter njegovih vzrokov in posledic. V tem primeru se ne razmišlja dovolj o prilagajanju spremembam in še manj o tem, kaj lahko družba ukrene, da bi zaustavila ali morebiti preobrnila procese, ki so zanjo neugodni.

V tem besedilu se bomo ukvarjali prvenstveno s posledicami staranja prebivalstva. Med njimi bomo največ pozornosti namenili socialnoekonomskim posledicam. Pri tem pa se ni mogoče izogniti vprašanju razumevanja in vzrokov procesa staranja prebivalstva. Zato bomo v posebni točki na kratko obravnavali tudi to problematiko. Ne bomo pa posvečali posebne pozornosti prebivalstveni politiki in vprašanju, kaj lahko družba stori, da bi se izognila pretiranemu staranju prebivalstva, ki zanjo ne bi bilo ugodno, saj bi v tem primeru morali razpravljati o učinkovitosti prebivalstvenih politik, kar pa presega namene tega dela.

Razumevanje oziroma vzroki staranja prebivalstva

Staranje prebivalstva je sorazmerno nov proces, čeprav se je starostna struktura prebivalstev od nekdaj neprestano spreminjala pod vplivom konkretnih gibanj osnovnih demografskih procesov. Šele demografski prehod ter industrijska revolucija in modernizacija, ki sta ga omogočili, pa so omogočili hitrejšo in trajnejšo rast deleža starejših ljudi med celotnim prebivalstvom. Za demografski prehod pa vemo, da se je začel takrat, ko se je začela zniževati smrtnost in z določenim odlogom tudi rodnost.

Treba pa je poudariti, da je osnovni dejavnik staranja prebivalstva zniževanje oziroma znižanje rodnosti. Svoje prispeva tudi zniževanje smrtnosti, vendar je ta prispevek že bolj kompleksen. Staranje prebivalstva povzroča le zniževanje smrtnosti v starejših starostnih razredih, nekako po tridesetem ali še bolj po štiridesetem letu starosti. Zniževanje smrtnosti dojenčkov, otrok in mladine v resnici prispeva k pomlajevanju prebivalstva. Pri odprtih prebivalstvih moramo upoštevati še vpliv selektivnosti migracij po starosti. Tudi pri migracijah velja, da priseljevanje mladih in odseljevanje starih pomlajuje, odseljevanje mladih in priseljevanje starih pa postara prebivalstva. Tipičen pri-

mer so mnoga nerazvita agrarna področja, kjer se odseljujejo mladi in s tem prispevajo k pretiranemu staranju prebivalstva na teh področjih.

Proces staranja prebivalstva je najhitrejši v tistih državah, kjer se je rodnost v zadnjih desetletjih znižala daleč pod raven, ki bi še zagotavljala enostavno obnavljanje prebivalstva. Slednje zagotavlja stopnja totalne rodnosti (T_r) enaka 2,1. Leta 2004 ni bilo v Evropi nobene države, ki bi dosegala tako raven rodnosti, če ne upoštevamo Albanije in Turčije. Islandija je imela vrednost T_r 2,04, vse druge države pa so imele vrednost te stopnje nižjo od 2,0.¹ Staranje prebivalstva je bilo hitro v državah s T_r nižjo od 1,5, in še posebej v državah z najnižjo nizko rodnostjo, kjer je bila T_r pod 1,3. Med slednje je spadala tudi Slovenija v letih 1995–2005.²

K staranju prebivalstva pomembno prispeva tudi zniževanje smrtnosti v starejših starostnih razredih. V razvitih državah in med njimi tudi v Sloveniji pa so ravno starejši starostni razredi tisti, pri katerih je še možno večje znižanje smrtnosti, saj je pri otrocih in mladini le malo možnosti za nadaljnje zniževanje smrtnosti. V obdobju 1994–2004 se je v Sloveniji povečalo življenjsko pričakovanje ob rojstvu pri moških za 3,5 in pri ženskah za 3,1 leta.³ Tudi to povečanje je pomembno prispevalo k rasti povprečne starosti prebivalstva naše države. Mediana starosti prebivalstva Slovenije je bila leta 2005 40,2 leta.⁴

Če si na primeru Slovenije ogledamo proces staranja prebivalstva na njenem sedanjem ozemlju v približno zadnjem stoletju in pol, lahko ugotovimo, da se je delež 65 in več let starega prebivalstva pri nas v tem času povečal skoraj za trikrat. Po popisnih podatkih je bil leta 1869 ta delež 5,0, leta 1981 11,1 in leta 2002 14,7 %.⁵ Še večje povečanje pa nas čaka v prihodnjih letih. Po srednji varianti projekcije OZN naj bi bilo leta 2050 v Sloveniji 33,1 % starih 65 in več let, mediana starosti pa bi naj bila 52,2 leta.⁴

Ob teh podatkih je treba povedati, da je tako veliko povečanje deleža starih 65 in več let treba pripisati velikemu znižanju rodnosti pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva. Z matematičnimi demografskimi modeli je namreč možno pokazati, da bi se ob ohranjanju rodnosti na ravni T_r okrog 2,1 delež 65 in več let starih ohranjal na bistveno nižjem odstotku, kljub nadaljnjemu povečevanju življenjskega pričakovanja ob rojstvu.⁶ Ravno to pa je tudi dokaz, da pretirano staranje prebivalstva ni pozitivno za družbo. Za slednjo je pozitivno povečevanje življenjskega pričakovanja ob rojstvu in še posebej pričakovanja zdravega življenja. Modeli pa nam kažejo, da je dolgo povprečno trajanje življenja ne le možno, ampak tudi potrebno doseči ob neki še vzdržni ravni spremembe starostne strukture prebivalstva. Taka raven je verjetno vrednost deleža 65 in več let starega prebivalstva okrog 20 %.

Posledice staranja prebivalstva

Demografske spremembe bi lahko primerjali z gibanjem velike prekooceanske ladje, saj so počasne in dolgotrajne. Ko pa do njih pride, jih v kratkem času

prav tako ni mogoče spremeniti. Na kratki rok se morajo ljudje in širše družbene skupnosti tem spremembam preprosto prilagajati. To velja tudi za staranje prebivalstva. Moderne razvite družbe se s tem niso veliko ukvarjale. Zanimarjanje demografskih sprememb je bilo prisotno v Sloveniji in Evropi še v času zadnjih desetletij prejšnjega stoletja, ko se je rodnost na naši celini spustila že daleč pod raven enostavnega obnavljanja.

V zadnjem času pa se je stanje spremenilo. Posledice demografskih sprememb na splošno in staranje prebivalstva še posebej postajajo vse bolj očitne. O njih se ne govori več le v ožjih strokovnih krogih, ampak se z njimi vse bolj ukvarjajo tudi politiki in najširša družbena skupnost. V nadaljevanju tega besedila si bomo ogledali posledice staranja prebivalstva bolj podrobno. Najprej jih bomo v tej točki obravnavali v splošnem, v naslednji točki pa se bomo podrobneje ukvarjali z njihovimi socialnoekonomskimi posledicami.

Najbolj na splošno lahko rečemo, da se posledice staranja prebivalstva kažejo v vseh porah življenja družbene skupnosti. Nekoliko bolj sistematično jih lahko razdelimo na demografske, ekonomske, socialne, psihološke, kulturne, institucionalne, politične in verjetno še kakšne. Z vsemi temi se tukaj ni mogoče podrobneje ukvarjati tudi zaradi njihove interdisciplinarnosti in strokovne specializiranosti in omejenosti posameznega avtorja. Kljub temu pa bomo nekatere (pomembnejše) med njimi le obravnavali.

Demografske posledice staranja prebivalstva izvirajo iz prepletenosti demografskih procesov in struktur. Slednje so posledica dolgotrajnega tudi večstoletnega delovanja rodnosti, smrtnosti in migracij. Hkrati pa bodo sedanje strukture prebivalstva, in med njimi starostna še prav posebej, zelo dolgo v prihodnosti določale mnoge značilnosti demografskih procesov. Starostna struktura prebivalstva v veliki meri določa starostno strukturo umrlih. V starih prebivalstvih se povečuje starost ob dedovanju. Zaradi manjše mobilnosti starejših je velik neposreden vpliv starostne strukture na migracije. Starejši ljudje se manj odločajo za migracije. To pa ne pomeni nujno, da je v takih prebivalstvih migracij manj, saj lahko pride do posrednega vpliva staranja prebivalstva na migracije. Pomankanje mladih ljudi v takih prebivalstvih preprosto privlači mlade priseljence od drugod. Pomembna demografska posledica staranja je sprememba razmerij med starostnimi kontingenti prebivalstva. Razmerja med otroki in mladino, zrelim ter starim prebivalstvom se morajo ohranjati v širše sprejemljivih okvirih. Če se ta razmerja porušijo, se družba znajde v resni demografski krizi.

Najbolj obsežne in družbeno občutljive so gotovo ekonomske in socialne posledice staranja prebivalstva. Ravno zato se bomo z njimi ukvarjali posebej v naslednji točki tega besedila.

S psihološkimi, psihosocialnimi, kulturnimi in institucionalnimi posledicami se tukaj ne bomo podrobneje ukvarjali. Povejmo le, da staranje prebivalstva pomembno spreminja družinske strukture in vezi med različnimi rodovi. Pri tem pa se pomembno povezuje z vplivi številnih drugih dejavnikov. Zato je pogosto

zelo težko, če že ne nemogoče, izdvojiti ali celo izolirati vpliv posameznih konkretnih dejavnikov.

Politične posledice staranja prebivalstva izvirajo v demokratičnih družbah iz političnih interesov različnih starostnih skupin in njihovega obnašanja v političnih procesih. Volilna pravica je v modernih družbah omejena navzdol in se začne s polnoletnostjo, ni pa omejena navzgor. Že to bistveno vpliva na večji politični vpliv starejših v družbi. Najpogosteje pa se starejši še bolj redno udeležujejo volitev in imajo bolj enotne politične interese. V zadnjem času lahko v različnih državah vidimo tudi vse večjo organiziranost starejših oziroma upokojencev v politične stranke. V Sloveniji je bila upokojenska stranka že v nekaj mandatih izvoljena v parlament. Njeno politično moč pa je okrepil še institucionalni politični sistem in vloga jezika na tehtnici v parlamentu. Take stranke se pogosto obnašajo bolj sindikalno kakor tipično politično strankarsko. Njihovi voditelji pa pogosto izpostavljajo svojo uspešnost pri prerazdelitvi bruto domačega proizvoda v korist upokojencem. Mladi so v političnem procesu večinoma manj uspešni, imajo manj enotne zagovornike in bolj raznolike politične interese. V takih razmerah nekateri avtorji celo govorijo o vojni med generacijami,⁷ drugi pa si prizadevajo za reforme političnih sistemov ter za zmanjšanje vpliva starejših in povečanje vpliva mladih v politiki. Slednje je možno tudi tako, da dobijo neke vrste volilno pravico tudi otroci. Do njihove polnoletnosti pa bi te pravice uresničevali starši oziroma drugi zastopniki otrok. Dosedanji naporji in prizadevanja za takšne politične reforme niso bili uspešni.

Socialnoekonomske posledice staranja prebivalstva

Spremembe starostne strukture prebivalstva in demografski dejavniki, ki jih povzročajo, pomembno vplivajo na gospodarski razvoj in rast proizvodnje. Novejša empirična raziskovanja kažejo, da so ekonomisti ta vpliv zanemarjali in celo podcenjevali, ker ga niso dobro razumeli.⁸ Staranje prebivalstva povzroča spremembe razmerij med pomembnimi starostnimi kontingenti in s tem spremembe razmerij med aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom. V tem procesu se najprej postopoma zmanjšuje obremenjenost aktivnih z mladimi vzdrževanimi. Sledi obdobje, ki je dobilo v literaturi ime okno priložnosti, v katerem se delež aktivnih zelo poveča in ponekod doseže vrednosti okrog 70 % prebivalstva. To je po mnenju nekaterih avtorjev demografska dividenda, ki jo lahko uspešne družbe z učinkovitimi politikami izkoristijo za velik preskok na lestvici razvitosti. Ob nadaljevanju procesa staranja prebivalstva pa se nato vse hitreje povečuje obremenjenost aktivnih s starim vzdrževanim prebivalstvom. Pri tem pa je potrebno poudariti še nekaj. V prvih fazah tega procesa družba porabi sredstva za vzdrževane za investicije v mlade in s tem pretežno za vlaganje v človeški kapital. Če je pri tem uspešna, to še dodatno spodbudi hiter gospodarski in družbeni razvoj. V poznih fazah tega procesa pride zaradi nizke rodnosti do negativnega

demografskega momenta in do vse bolj izrazite demografske krize. Sredstva za vzdrževane se večina porabijo za pokojnine ter zdravstveno in dolgotrajno oskrbo starih.

Spremembe starostne strukture prebivalstva pomembno vplivajo na ekonomsko aktivnost in strukturo gospodarstva po dejavnosti. V resnici vplivajo na vse faze gospodarskega procesa, na proizvodnjo, razdelitev, potrošnjo ter varčevanje in investicije. To pa pomeni, da vplivajo tudi na vse trge, ki delujejo v gospodarstvu. Še posebej pomemben je vpliv na trge dela in kapitala. Z demografskimi spremembami in njihovimi vplivi na trgih kapitala se ukvarjajo tudi v takih institucijah, kot je sistem Centralne banke ZDA.⁹ To pa ne preseneča, saj so raziskovalci že pred desetletji ugotovili, da številčnost posameznih generacij in še bolj širših kohort pomembno vpliva na njihovo ekonomsko usodo skozi življenjski cikel.¹⁰ Če vzamemo primer kohorte izbruha rodnosti po drugi svetovni vojni, ki je bila zelo številčna, lahko ugotovimo, da je bila njena ekonomska usoda v razvitih državah manj ugodna kot usoda generacij in kohort, ki so bile maloštevilne. Skrb ameriške Centralne banke je povezana tudi s tem, kako bodo večje prodaje premoženja kohorte izbruha rodnosti, ki se je v teh letih začela upokojevati, vplivale na cene na borzah, trgih nepremičnin, trgih zavarovanj ipd. Ekonomska logika je pri tem zelo jasna: če je prodajalcev veliko, kupcev pa malo, bo to vplivalo na padanje cen in s tem na razvrednotenje premoženja ter zmanjšanje ekonomske varnosti postaranih pripadnikov kohorte izbruha rodnosti.

Staranje prebivalstva nadalje vpliva na akumulacijo vseh vrst kapitala. Med temi je v modernih gospodarstvih še posebej pomembna akumulacija človeškega kapitala. Dosedanji vzorci razvoja so temeljili na bistveno večji akumulaciji človeškega kapitala pri mladih in v mladih zrelih letih. Pri starejših in starem prebivalstvu pa je bilo zelo izrazito zastarevanje znanja. Glede na to, da je tehnični in tehnološki razvoj ter napredek znanosti danes hitrejši, kot je bil kdaj koli, je problem zastarevanja znanja še toliko bolj pomemben. Del problema bodo družbe reševale z bistveno višjo izobraženostjo prebivalstva kot v preteklosti, drugi del pa z vseživljenjskim izobraževanjem. Ne glede na to, pa bo ostala osnovna ekonomska zakonitost, ki pravi, da se investiranje v človeški kapital v starejših letih manj izplača kot v mladih letih, še naprej v veljavi. Morda jo bo možno nekoliko omiliti, ne bo je pa možno povsem odpraviti. Podjetja, ki delujejo na konkurenčnih trgih, v slabih časih najprej odpuščajo tiste delavce, ki so na obeh koncih starostne piramide. To pa so mladi, ki so nazadnje prišli v podjetje, in starejši, ki so (tik) pred upokojitvijo.

Investiranje v človeški kapital je tesno povezano s produktivnostjo dela, čeprav še zdaleč ni njen edini dejavnik. Zelo pomemben dejavnik je tudi usposabljanje na delovnem mestu, kar prinaša praktične izkušnje. Z vidika starosti posameznega delavca delujeta ta dva dejavnika na delavčevo produktivnost v nasprotni smeri. Pomembni pa so še številni drugi dejavniki, ki jih tukaj ne moremo podrobneje obravnavati. Ne glede na to pa že iz profilov zaslužkov po starosti ned-

voumno ugotovimo, da produktivnost delavca s starostjo najprej narašča, nato doseže vrh, ki lahko traja krajši ali daljši čas, nakar začne padati. S tega vidika staranje prebivalstva in še posebej njegova pretirana oblika ne bo in ne more ugodno vplivati na produktivnost v gospodarstvih s postarano delovno silo. Ne glede na to pa si strokovnjaki niso edini v odgovoru na vprašanje, kako bo izrazitejšo staranje aktivnega prebivalstva vplivalo na produktivnost v gospodarstvih s takimi delavci. Razen skupine, ki poudarja negativen vpliv na produktivnost, imamo še drugo skupino, ki trdi, da je produktivnost tudi lastnost širših razmer v gospodarstvu in da je posebej pomembna celotna factorska produktivnost, ki je le v manjši meri odvisna od individualne produktivnosti delavcev.¹¹ Dodajmo še, da se šele v zadnjih letih množi strokovna literatura o tej problematiki. Tema dolgo časa ni bila aktualna. Podobno velja za problematiko zastarevanja znanja, ki je tudi povezana s staranjem prebivalstva.¹²

Družbeno najbolj aktualne socialnoekonomske posledice staranja prebivalstva pa se tičejo zaposlenosti in brezposelnosti, značilnosti upokojevanja oziroma prehoda iz aktivnosti v pokoj, zdravstvenega varstva in dolgotrajne oskrbe starejšega prebivalstva. Spremembe na teh področjih, ki jih je že doslej povzročilo staranje, so najbolj neposredno prispevale k povečanju zanimanja politikov in širše družbene skupnosti za problematiko, ki jo obravnavamo.

Pri zaposlenosti se je začel v razvitih državah pojavljati strah, da bo zaradi staranja prebivalstva začelo primanjkovati delavcev. Če si za ponazoritev ogledamo primer EU-25, nam študije kažejo, da bi naj začelo število 15–64 let starega prebivalstva padati od leta 2011 naprej. Kljub temu pa se pričakuje nadaljevanje rasti celotne zaposlenosti do leta 2017, predvsem na račun višje zaposlenosti žensk in starejšega prebivalstva. Do leta 2020 naj bi EU dosegla 70-odstotno zaposlenost. To je lizbonski cilj za leto 2010, vendar bo dosežen šele z desetletno zamudo.¹³ Okno priložnosti bo na ta način v EU trajalo do leta 2017. Po tem letu pa s povečevanjem zaposlenosti žensk in starih ne bo več mogoče presegati negativnega vpliva staranja prebivalstva. Slednji se bo takrat okreplil in postal dominanten. Upoštevati je treba tudi naraščanje izobrazbene ravni v EU. To je v skladu z rastjo povpraševanja po delu bolj kvalificiranih in izobraženih delavcev. Vendar v Evropi dela, ki zahtevajo nižje izobražene in kvalificirane delavce, ne bodo izginila. Zelo verjetno je, da bo teh delavcev primanjkovalo in jih bo treba zagotoviti s priselitvami iz nerazvitih držav. Kolikor je mogoče danes predvidevati za tako oddaljeno prihodnost, se pričakuje, da bodo takšna gibanja vplivala na znižanje gospodarske rasti v Evropi čez kakih deset let.

Ne glede na zmanjševanje delovnega kontingenta prebivalstva, pa bo v Evropi tudi v prihodnje prisotna brezposelnost. Ta je v tržnem gospodarstvu neizogibna. Pričakujemo lahko, da se bodo težave starejših z brezposelnostjo nadaljevale, saj brezposelnost bolj pogosto prizadene starejše kot tiste v mlajših zrelih letih. Ker bo starejših mnogo več, bo tudi problem njihove brezposelnosti za družbo precej večji. Večja

izobraženost starejših bo v prihodnje vsaj deloma delovala v nasprotni smeri, ker bolj izobražene manj prizadene brezposelnost. Delovali bodo še drugi kompleksni dejavniki, katerih konkretni vpliv je danes težko predvideti. Zato je razumljivo, da v tem besedilu do neke mere poenostavljamo in se omejujemo na ožji vpliv staranja prebivalstva na konkreten ekonomski pojav. Pri brezposelnosti se bodo morali starejši delavci v prihodnje veliko bolj potruditi, da ohranijo svojo zaposljivost do pozne starosti, kot je bilo to značilno do sedaj.

Še posebej velike spremembe pa lahko pričakujemo na področju javnih financ in solidarnosti med generacijami. Zelo verjetno se bo Evropa v prihodnje lažje spopadala s problemi, povezanimi z vse manjšim delovnim kontingentom prebivalstva, kot pa s tistimi problemi, ki bodo nastajali pri zagotavljanju primernih sredstev za naraščajoče število starejših, za katere bo potrebno zagotoviti pokojnine, zdravstveno varstvo in dolgotrajno oskrbo.

Dolgoročne projekcije izdatkov za pokojnine, zdravstveno varstvo in dolgoročno oskrbo starejših v posameznih državah in na ravni EU kažejo, da bo staranje prebivalstva v prihodnje pomembno povečevalo te izdatke. Države se sicer med seboj razlikujejo, kar ne preseneča, saj so tudi demografske razmere v njih državam mnogo bolj kritične kot v drugih državah. Ne glede na to pa so praktično povsod potrebne resne reforme sedanjih sistemov zagotavljanja sredstev za pokojnine, zdravstvo in dolgoročno oskrbo. Za dolgoročno vzdržnost teh sistemov bodo potrebne dobro pripravljene in temeljite reforme. Večina ukrepov bo usmerjena v smeri zmanjšanja pravic, ker je samo na ta način možno doseči potrebno znižanje stroškov. To pa je že zadosten razlog za politično nepopularnost reform in s tem veliko nasprotovanje ne samo posameznih skupin prebivalstva (npr. starejših), ampak tudi različnih organizacij in institucij (npr. sindikatov, posameznih političnih strank ipd.).

Na področju pokojninskega zavarovanja je dodatna težava v večini evropskih držav in tudi v Sloveniji, da je njihov pokojninski sistem zasnovan na sprotnem pokrivanju pokojnin. Ta sistem, ki je znan pod imenom »pay as you go«, deluje tako, da aktivni zavarovanci sproti plačujejo v pokojninsko blagajno, ki iz teh sredstev poravnava obveznosti do upokojencev. Sedanji upokojenci so v preteklosti plačevali pokojnine takratnim upokojencem, ničesar od njihovih vplačil pa ni ostalo za njihove pokojnine. Glavni problem pri tem pa je, da je tak sistem v osnovi zelo podoben piramidni igri in da je hkrati zelo občutljiv na nastanek večjih demografskih nesorazmerij. Velike spremembe starostnih struktur prebivalstev večine evropskih držav pa neposredno ogrožajo vzdržnost takšnih pokojninskih sistemov, kakor smo jih do sedaj poznali. Zelo velike so tudi razlike med moškimi in ženskami v sedanjih pokojninskih sistemih. Ženske se v povprečju upokojujejo prej in živijo precej dlje od moških. V Sloveniji imamo dodatno še zelo veliko različnih izjem in posebnih pravic, ki jih v normalnem pokojninskem sistemu ne bi smelo biti. Predolgo je bil tudi prisoten trend zniževanja starosti ob upokojitvi. Ta se je sicer že preobrnil, vendar je mar-

sikje še prepočasen pri povečevanju starosti ob upokojitvi. Ne da bi se spuščali v druge posebnosti, povejmo, da bodo morale prihodnje reforme preprosto doseči sprejemljivo in vzdržno ravnovesje med obdobjem oziroma leti, ko ljudje vplačujejo sredstva v pokojninsko blagajno in tistim obdobjem, ko iz te blagajne prejemajo pokojnine.

V zadnjem času so se v literaturi pojavili tudi novi metodološki pristopi k študiju vzdržnosti in pravičnosti pokojninskih in drugih socialnih sistemov. Tipičen primer so generacijski računi. Ti omogočajo, da napravi mo za posamezne generacije izračune o tem, koliko so v svojem aktivnem življenju vplačale v razne socialne blagajne in koliko iz teh blagajn dobijo, ko končajo svoje aktivno življenje. Za pretekle generacije zadnjih nekaj desetletij je večinoma veljalo, da so imele to bilanco pozitivno. Hiter gospodarski razvoj je zagotavljal, da so te generacije iz socialnih blagajn dobivale več, kot so vanje vplačale. Staranje prebivalstva bo to v prihodnjih letih za celo vrsto generacij spreminilo. Izračuni kažejo, da bodo posamezne generacije lahko prejele samo 80 ali celo 70 % vplačanega. Zelo verjetno bo v prihodnje potrebno postaviti zgornjo mejo deleža pokojnin v bruto domačem proizvodu države, s tem pa tudi obremenjenosti plač oziroma zaslužkov aktivnega prebivalstva. Od konkretne višine te meje in časa, v katerem bo sprejeta, bo odvisno, koliko bodo posamezne generacije prizadete s takimi ukrepi.¹⁴

Vpliv staranja prebivalstva na zdravstvo in dolgotrajno oskrbo je v splošnem podoben temu, kar smo spoznali pri pokojninah. Hkrati pa se kaže tudi vrsta specifičnosti. Za začetek lahko ugotovimo, da se povečuje potreba po tistih medicinskih specialistih, ki se ukvarjajo s starejšimi. Povpraševanje po gerontologih s staranjem prebivalstva narašča. Po drugi strani pa velja, da je najbolj verjetno, da bomo potrebovali storitve zdravstvenega varstva in dolgotrajne oskrbe v zadnjih letih življenja. Čim višja je pri tem starost, tem večja je ta verjetnost. Projekcije prebivalstva EU in posameznih držav pa v zadnjih letih kažejo, da najhitreje narašča število in delež najstarejših starostnih razredov. Srednja varianta projekcij prebivalstva OZN za Slovenijo kaže, da se bo delež 80 in več let starih povečal od 3,1 % leta 2005 na 6,6 % leta 2030 in na 11,6 % leta 2050.⁴ Številke so precej podobne za EU-25.

Scenariji prihodnjih izdatkov za zdravstveno varstvo so različni. Za daljše prihodnje obdobje je te izdatke težko napovedati. Dejstvo pa je, da bo pričakovana hitra rast starega prebivalstva zahtevala velika sredstva za zdravstvene storitve. Podatki za ZDA in države članice OECD kažejo, da so izdatki za zdravstvo že v preteklih letih naraščali hitreje od gospodarske rasti.¹³ Prihodnji porast trošenja za zdravstveno varstvo je zelo odvisen od predpostavke o dohodkovni elastičnosti povpraševanja po teh storitvah. Po nekaterih scenarijih v literaturi je ta elastičnost večja od ena, nekateri drugi scenariji pa predpostavljajo, da bo per capita potrošnja za zdravstveno varstvo v prihodnje ostala nespremenjena. Vsaj do neke mere bo ta potrošnja odvisna tudi od ekonomske blaginje v prihodnjih letih. Za Slovenijo je Sambt s pomočjo generacijskih računov ocenil, da se bodo javni izdatki za zdravstvo

povečali od 6,45 % BDP leta 2004 na 6,62 leta 2020, 7,17 leta 2030, 7,81 leta 2040 in 8,60 % leta 2050. Celotni izdatki, ki upoštevajo tudi zasebna sredstva, pa so po njegovi oceni v navedenih letih zaporedoma 8,23, 8,40, 9,07, 9,85 in 10,85 %.¹⁵

Velik pritisk na povečanje sredstev lahko pričakujemo v prihodnje tudi za dolgotrajno oskrbo. To je še posebej povezano s hitro rastjo najstarejših starostnih skupin prebivalstva. Tudi na tem področju se srečujemo z različnimi scenariji in dokaj velikimi razlikami med posameznimi evropskimi regijami in državami. V nekaterih delih Evrope je vloga družinskih članov in še posebej žensk precej večja kot v drugih delih. Zelo verjetno pa je, da se bo vloga družine v prihodnje zmanjševala, povečala pa se bo vloga institucionalnega varstva. Pričakujemo lahko pomemben vpliv tehnološkega napredka na tem izrazito delovno intenzivnem področju. Znotraj EU prihaja na tem in drugih področjih do pomembne izmenjave dobrih praks. Navedimo še Sambtve ocene izdatkov za dolgotrajno oskrbo v Sloveniji za ista leta kot prej. Leta 2004 so znašali ti izdatki 0,95 % BDP, v prihodnje pa naj bi se povečali, leta 2020 na 1,17, 2030 na 1,39, 2040 na 1,74 in 2050 na 2,04 %.¹⁵

Pri vsem, kar smo obravnavali v tej točki, pa se je potrebno zavedati, da smo se ukvarjali s prihodnostjo. Na področju staranja prebivalstva je ta prihodnost v veliki meri odvisna od narave in kakovosti projekcij prebivalstva. Projekcije in scenariji so bolj zanesljivi za bližnjo prihodnost. Čim bolj pa se prihodnji horizont oddaljuje, tem manj zanesljive in vse bolj okvirne postajajo tako projekcije kot tudi scenariji. Ne glede na to pa je z veliko gotovostjo mogoče skleniti, da bo širši okvir prihodnjega dogajanja na področjih, ki smo jih obravnavali, potrdil našo obravnavo. V nekaterih podrobnostih pa bo razvoj potekal tudi po poteh, ki jih nismo uspeli začrtati.

Zaključki

Staranje prebivalstva je po svoji naravi enostaven proces, ki ga določajo rodnost, smrtnost in migracije. Čeprav se bistveno razlikuje od staranja posameznih ljudi, se pri obravnavi obeh procesov v laični javnosti pogosto pojavljajo različni nesporazumi in netočnosti. Največkrat se pozitivne ocene dolgoživosti ljudi prenašajo tudi na staranje prebivalstva, čeprav to ni v redu. Pretirano staranje prebivalstva gotovo ni pozitiven rezultat demografskega razvoja. Zato je potrebno doseči, da bodo ljudje v razvitih državah živeli dolgo in zdravo. Hkrati pa naj ne bi prihajalo do pretiranega staranja prebivalstva oziroma prevelikega povečanja deleža starega prebivalstva. Če se delež 65 in

več let starih poveča precej čez 20 % ali celo čez 30 %, je to ob današnjih značilnostih obnavljanja prebivalstva neugodno.

Posledice staranja prebivalstva so številne in se kažejo v vseh porah družbe. Med bolj pomembne posledice sodijo socialnoekonomske posledice. Nekateri med njimi so že danes precej izrazite. Velika večina pa se bo pokazala v vsej svoji razsežnosti v prihodnjih letih in desetletjih. Največ družbene pozornosti zbujejo tiste posledice, ki se bodo pokazale v javnih financah. To pa ne zmanjšuje pomena številnih drugih posledic. Na področju javnih financ so v ospredju zagotavljanje vzdržnosti pokojninskega sistema, sistema zdravstvenega zavarovanja in dolgotrajne oskrbe starih. Veliko vlogo bodo v prihodnje imele nujno potrebne reforme teh sistemov. Ne glede na uspešnost in hitrost reform pa bo zlasti v primeru pretiranega staranja prebivalstva prišlo tudi do poslabšanja razmer socialne varnosti.

Literatura

1. Recent demographic developments in Europe. Razni letniki. Strasbourg: Council of Europe.
2. Statistični letopis Slovenije. Razni letniki. Ljubljana: Statistični urad RS.
3. Malačič J. Demografske razmere v Sloveniji v luči evropskih trendov. In: 15. dnevi slovenskega zavarovalništva, 1. del. Portorož: Slovensko zavarovalno združenje; 2008. p. 95–111.
4. United Nations. World population prospects 2006. New York: United Nations; 2006.
5. Malačič J. Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli. 6. izd. Ljubljana: Ekonomska fakulteta; 2006.
6. Malačič J. Staranje prebivalstva. Zdrav Var 1988; 27: 75–82.
7. Gokhale J, Kotlikoff JL. Is war between generations inevitable? NCPA Policy Report, no. 246. National Center for Policy Analysis.
8. Bloom DE, Lutz W, Prskawetz A. Introduction to the population ageing, human capital accumulation and productivity growth. Pop and Dev Rev 2008; 34 Suppl: 3–14.
9. Sellon GH, ed. Global demographic change: economic impacts and policy challenges. A Symposium Sponsored by The Federal Reserve Bank of Kansas City. Wyoming. Jackson Hole 2004.
10. Easterlin R. Birth and fortune: The impact of numbers on personal welfare. New York: Basic Books; 1980.
11. Prskawetz A. Will population ageing decrease productivity? Summary of the debate. In: Vienna Yearbook of Population Research 2005. Vienna: VID; 2005. p. 1–3.
12. Malačič J. Statistično ugotavljanje obsega človeškega kapitala. In: Tkačik B, ur. Novo tisočletje – pripravljeno statistike za razumevanje in merjenje novih pojavov. Radenci: SURS in Statistično društvo Slovenije; 2001. p. 424–36.
13. European Commission. Europe's demographic future: facts and figures on challenges and opportunities. European Commission; Brussels: 2007.
14. Sambt J, Čok M. Demographic pressure on the public pension System. Informatica 2008; 32: 103–9.
15. Sambt J. Dolgoročne projekcije izdatkov za zdravstveno varstvo in dolgoročno oskrbo s pomočjo metode generacijskih računov. IB revija 2005; 39: 85–9.